PSIXOLOGIYADA ESTE SAQLAW HAQQıNDA TÚSINIK HÁM ONıŃ TIYKARǴı PROCESSLERI

Nug'manova Xurliman
Qaraqalpaq mamleketlik universiteti

Annotaciya: Maqalada psixologiya iliminde este saqlaw qubılısınıń mánisi, onıń insan belsendiligindegi hám tanıw xızmetindegi áhmiyeti kórsetilgen. Izertlew dástúriy hám zamanagóy psixologiyalıq teoriyalardı analizlew hám sistemalastırıw metodlarına tayanǵan. Jumıstıń tiykargı nátiyjesi sıpatında este saqlawdıń óz-ara baylanıslı tórt tiykargı processi — maglıwmattı qabıllaw , saqlaw, qayta tiklew hám umıtıw mexanizmleri ashıp berilgen hám olardıń bir-birine tásiri túsindirilgen. Juwmaqta bul processlerdiń qasiyetlerin biliw tálim-tárbiya hám individual rawajlanıwda este saqlaw múmkinshiliklerin nátiyjeli basqarıwǵa kómeklesetuǵınlıǵı talqılanǵan.

Gilt sózler: este saqlaw, psixologiya, tanıw xızmeti, kodlaw, maglıwmattı saqlaw, qayta tiklew, umıtıw.

Аннотация:
В статье раскрывается сущность феномена памяти в психологической науке, её роль в деятельности и познавательной сфере человека. Исследование основано на методах анализа и систематизации традиционных и современных психологических теорий. В качестве основного результата подробно описаны четыре взаимосвязанных процесса памяти: кодирование (запоминание), сохранение, воспроизведение и забывание, а также объяснен механизм их взаимодействия. В заключении обсуждается практическая значимость понимания этих процессов для эффективного управления возможностями памяти в обучении и индивидуальном развитии.

Ключевые слова: память, психология, познавательная деятельность, кодирование, сохранение информации, воспроизведение, забывание.

Este saqlaw xızmeti este qaldırıwdan baslanadı. Este qaldırıw — qabıllanǵan nárse hám hádiyselerdiń miya qabıǵında iz qaldırıwı bolıp tabıladı. Onıń fiziologiyalıq tiykarları miya qabıǵında waqıtsha nerv baylanıslarınıń júzege keliwi esaplanadı. Este qaldırıw óziniń belsendiligi jaǵınan ekige bólinedi: a) Erikli (ıxtıyarlı) este qaldırıw; b) Eriksiz (ıxtıyarsız) este qaldırıw. Eriksiz este qaldırıwda aldınnan maqset qoyılmaydı, tema tańlanbaydı hám erk kúshi sarplanbaydı. Óziniń gózzallıǵı, sezimlik tásirsheńligi, kólemi, háreketshilligi, tezligi, forması hám basqa qásiyetleri menen ajıralıp turatuǵın nárse hám hádiyseler eriksiz túrde este qaladı. Mısalı, tosınnan júz bergen hádiyseler yamasa kárnay-surnay dawısı eriksiz este qaladı. Erikti este qaldırıwda bolsa aldınnan maqset qoyılıp, tema belgilenedi. Mısalı, sabaq materialların este saqlap qalıw, imtixanǵa tayarlanba hám t.b. Erikti este qaldırıwda tómendegi hár túrli usıllardan paydalanıladı: Maqset qoyıw (mısalı, oqıw ornına kiriw aldındaǵı maqset); Oqıw materialların túsinip este qaldırıw; Este qaldırıwdıń racional usıllarınan paydalanıw (mısalı, kóz aldına keltiriw yamasa eske túsiriw jolı menen este qaldırıw).

Eriksiz este qaldırıwda qızıǵıwshılıq úlken rol oynaydı. Bizdiń aldıńǵı tájiriybemiz benen baylanıslı nárse hám hádiyseler eriksiz túrde ańsat este qaladı. Eger biz qanday da bir faktlerdi bilsek hám olar haqqında túsinikke iye bolsaq, usı faktlerge tiyisli bolǵan barlıq nárseler ańsat este qaladı. Eriksiz este qaldırıw insan turmısında úlken áhmiyetke iye bolıp, artıqsha háreket talap etpegen halda turmıslıq tájiriybeni keńeytedi hám bayıtabı. Biraq, eriksiz este qaldırıw tez bolsa da, kóbinese qátelikke jol qoyıwı múmkin, yaǵnıy anıq bolmaydı; bunday este qalǵan nárse hám hádiyseler keyinirek nadurıs eske túsiriliwi múmkin.

Erikli este qaldırıw — kózde tutılǵan maqsetke muwapıq tańlanǵan materialdı este saqlaw bolıp tabıladı. Insan erikti este qaldırıw ushın arnawlı usıllardan paydalanıp, materialdı puxta saqlaw ushın kerekli erkten sarplaydı. Bunda mexanikalıq este saqlawdı mánili este saqlaw menen birge qollanıw paydalı esaplanadı. Psixologiya páninde este saqlap qalıwdıń tómendegi túrleri bar: Maǵlıwmat, xabar hám materiallardı esitiw arqalı qabıllaw hám este saqlap qalıw. Iyelew yamasa ózlestiriw kerek bolǵan materiallardı kóriw arqalı qabıllap, este saqlaw. Materiallardı háreket járdeminde hám esitiw arqalı qabıllaw hám este saqlaw. Aralas halda este saqlap qalıw (esitiw, kóriw, háreket hám t.b. bir neshe tásir etiwshiler járdeminde). Usı jollar arqalı esitiw, kóriw yamasa aralas túrler járdeminde este saqlawdin qaysı túri ústin ekenligin anıqlaw múmkin. Este saqlap qalıwda associaciyalardıń (baylanıslardıń) áhmiyeti júdá úlken. Bunıń ushın baylanıslardıń payda bolıw tezligin anıqlaw maqsetinde olar tómendegi túrlerge ajıratıladı:

Sebep-aqıbet baylanısı. Bólek hám pútin múnasibeti. Qarama-qarsılıq múnasibeti. Biykarlaw jaǵdayı. Adekvat yamasa anıqlıq. Este saqlap qalıw insan xızmetiniń qásiyetine tikkeley baylanıslı. A.A. Smirnov hám P.I. Zinchenko tájiriybeleri sonda kórsetedi, este saqlap qalıw tek anıq bir xızmet processinde nátiyjeli bolıwı múmkin. A.A. Smirnovtıń tájiriybelerinde eki túrli jaǵday baqlanǵan: birinshi jaǵdayda mánili tekstti este saqlap qalıw tapsırıladı, biraq sınalıwshılar material ústinde belsendi jumıs alıp barmaydı. Ekinshi jaǵdayda bolsa este saqlaw wazıypası qoyılmaydı, biraq tekst ústinde anıq bir jumıs (túsiniw, analizlew) alıp barıladı. Nátiyjede ekinshi jaǵdayda materialdıń este qalıw dárejesi joqarı boladı.Arnawlı qurallar hám racional usıllardı qollanıw arqalı este saqlap qalıw tarawındaǵı shólkemlestiriw xızmeti ayrıqsha áhmiyetke iye. A.A. Smirnov óziniń ótkergen tájiriybesinde sonda kórsetedi, tekstti arnawlı dúzilgen reje tiykarında yadlaw, rejesiz (tártipsiz) este saqlawdan eki ese nátiyjelerirek eken. Psixolog ilimpazlardıń usınısına kóre, yadlaw procesinde materialdı tákirarlaw menen onı belsendi túrde eske túsiriwdi gezeklestirip turıw joqarı nátiyjeler beredi. Baqlawlar hám tájiriybeler kórsetkenindey, oquvshılar hám studentler bul usıllardı ózbetinshe iyeley almaydı, ádette olar muǵallimniń basshılıǵında bul kónlikpelerge iye boladı. Kerinshe jaǵdayda, oqıw xızmeti qatnasıwshıları materialdı tikkeley eriksiz este saqlap qalıw basqıshında qalap qalıwı múmkin, bul bolsa aqılıy rawajlanıwǵa keri tásir etedi.[5]

Sonday-aq, oqıw materiallarınıń mánisin túsiniw arqalı este saqlap qalıw jolı tek racional jol bolıp qalmay, al óziniń nátiyjeliligi menen mexanikalıq este saqlaw procesinen keskin parıq qılatuǵının ayrıqsha atap ótiw kerek.

Este saqlaw procesi degende seziw, qabıllaw, oylaw hám ishki keshirmelerdiń yadda saqlanıw qásiyeti túsindiriledi. Kúndelikli turmısımızda kitap, jurnal yamasa gazetaoqıǵanımızda, materialdı este saqlap qalıw ushın onıń mánisin túsiniwge háreket etemiz. Eger qanday da bir nárse insan ushın jetkilikli dárejede túsinikli bolmasa, onı este saqlaw procesi júdá qıyın keshedi. Úyrenilip atırǵan materialdıń mazmunı hám mánisin túsiniw ushın insan onı analizlewge, ulıwmalastırıwǵa umtıladı. A.A. Smirnov tákitlegenindey, materialdı ózlestiriw dál usı processtiń anıq mısalı bolıp tabıladı. Avtorlardıń jeke pikirine kóre, materiallardı este saqlawdıń qıyınlıǵı kóbinese olardı túsine almawǵa baylanıslı. Túsiniwdiń este saqlawdaǵı áhmiyeti dál usı jaǵday menen xarakterlenedi.

Jáhán psixologiya páni toplamaǵan maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda, materialdı mexanikalıq túrde iyelewden kóre, onıń mánisin túsinip ózlestiriw bir neshe ese nátiyjelerirek esaplanadı.

Este saqlaw procesinde ózlestirilip atırǵan materialdıń mánig iye bolıw-bolmawı júdá áhmiyetli. Associativ psixologiya mektebi wákili, belgili psixolog G. Ebbingauz jáhán psixologiyasında birinshi bolıp 1885-jılı joqarı ruwxıy protsess bolǵan yadtı (xotiranı), 1888-jılı bolsa intellektni ilmiiy tájiriybe metodı tiykarında tekserdi hám keń kólemde turmısqa engizdi.

Ol yadda saqlaw procesin tájiriybe arqalı tekseriwdiń tiykarǵı baǵdarların islep Shıqtı. Este saqlawdi "sap" kóriniste úyreniwge háreket etip, mánisiz buwınlardan paydalandı. Onıń bul izertlewi kisiniń logikalıq yaddına emes, al mexanikalıq este saqlawina baylanıslı qollanılatuǵın tuwrı baǵdar esaplanadı. G. Ebbingauzdıń bul izertlewi psixologiyada introspektiv (óz-ózini baqlaw yamasa ishki baqlaw) metodına qarsı qoyılǵan ilmiy-tájiriybelik metodtıń jetiskenligi retinde úlken áhmiyetke iye. Ol yadda saqlaw procesin tekseriwde óz aldına 38 mánisiz buwınnan dúzilgen materialdı este saqlawdı maqset etip qoyǵan. Bul materialdı ózlestiriw ortasha 55 márte tákirarlawdı talap etedi. Al, óz-ara baylanıslı bolǵan 38-40 sózden ibarat materialdı ózlestiriw ushın 6-7 márte tákirarlaw jetkilikli bolǵan. Bul bolsa ulıwma esapta mánili hám mánisiz materialdı ózlestiriw arasındaǵı qatnas 9:1 ekenligin kórsetedi. Rossiya psixologlarınıń izertlew nátiyjeleri de mánige iye materialdı ózlestiriwde hár túrli baǵdar hám kórsetpeler beriwdiń áhmiyetli ekenligin tastıyıqlaydı. A.N. Leontev, S.L. Rubinshteyn, P.A. Ribnikov hám basqalar balalardıń yadda saqlaw xızmetin úyrenip, mektep oquvshıları arasında oqıw xızmetine tiykarlanǵan tekseriw jumısların alıp barǵan.

Paydalanilgan adebiyatlar:

1. F.I.Xaydarov, N.I. Xalillova "Umumiy psixologiya ". Tashkent-2009
2. Yo‘ldoshev A. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2008.
3. E. G'oziyev, F. Gaziyeva Umumiy psixologiya. - Tashkent: Nashir-2023, 656b
4. D.G'. Muhamedova, N.M. Mullaboyeva, A.I. Rasulov, Umumiy psixologiya Tashkent: Márifat-2023, 288b
5. G‘oziyev E.G‘. Psixologiya (Umumiy psixologiya). – Toshkent: "O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", 2010.
6. Maklakov A.G. Общая психология – Санкт-Петербург: Питер, 2016.
7. Robert S. Feldman. Understanding Psychology – McGraw Hill, 15-nashr, 2021.